

ISPUNJENJE NOVČANIH OBLIGACIJA

Ispunjenje (isplata) novčanih obligacija, u pravilu podleže opštim pravilima ispunjenja predviđenih Zakonom o obligacionim odnosima. Međutim, zbog specifičnosti predmeta ispunjenja (novac kao mera vrednosti, platežno i prometno sredstvo) samim ZOO, kao i posebnim zakonima,¹ predviđena su korektivna i dopunska pravila za regulaciju ispunjenja novčanih obligacija.

U ovome radu mi se nećemo baviti problemom novca kao ekonomske kategorije, jer je to prevashodni zadatak političke ekonomije kao nauke. Naš je cilj da ukažemo na specifičnosti ispunjenja novčanih obligacija — pošto je tome pitanju ZOO poklonio izuzetnu pažnju. No, prethodno moramo razmotriti sam pojam i karakteristike novčane obligacije.

POJAM I KARAKTERISTIKE NOVČANE OBLIGACIJE

Definisanje pojma novčanih obligacija u pravnoj teoriji ne predstavlja osobit problem. Pre svega, može se dati jedna opšta definicija koja u principu važi za većinu pravnih sistema: novčanom obligacijom nazivamo onu obligaciju čiji se predmet sastoji u predaji određene svote važećeg novca, tj. novca koji je u opticaju.² Ovakav opšti pojam konkretizuje se na taj način što se kaže da novčana obligacija u konkretnoj zemlji podrazumeva postojanje predmeta u novcu, koji je zakonsko sredstvo plaćanja u toj zemlji ili u stranoj valuti — ukoliko je to posebnim propisom (zakonom) određeno. Nakon iznetih opštih odrednica u situaciji smo da damo i pojam novčane obligacije u našem pravnom sistemu. Tu nemamo šta ni da dodamo ni da oduzmemo definiciji koju je formulisao prof. dr S. Perović: „Tako u našem pravu novčanim obligacijama nazivamo sve one obligacije koje imaju za predmet predaju određene sume dinara koji je u opticaju, kao i one obligacije koje se odnose na strana sredstva plaćanja, ukoliko je takvo plaćanje dozvoljeno po posebnim propisima”.³

¹) Zakon o novčanom sistemu, Službeni list SFRJ br. 49/76., Zakon o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom. Službeni list SFRJ br. 15/77., Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ br. 29/78.

²) Ukoliko se predmet obligacije sastoji u predaji starog novca koji je u dotičnoj zemlji van opticaja ne radi se o novčanoj obligaciji, već eventualno o razmeni ili poklonu gde je predmet poklona stvar, a ne novac.

³) Dr S. Perović: Obligaciono pravo, knjiga prva, Beograd 1980. str 96. Dr Lj. Rosenberg: Obvezno pravo — poglavlje novčane obaveze, Zagreb 1978. godine, str. 264.: „Svaka država aktom svoga suvereniteta određuje što se smatra nov-

Novčane obligacije dominiraju u ugovornom pravu gde se obaveza jedne ugovorne strane sastoji u predaji određene sume novca. Dovoljno je podsetiti se samo da se glavna obaveza kupca u kupoprodajnim ugovorima sastoji u isplati cene. Ako se tome doda da je broj ovih ugovora (kako između fizičkih lica tako i pravnih, kao i između fizičkih i pravnih) praktično neograničen i da vrednost ovih novčanih obaveza može biti basnoslovno velika (naročito u transakcijama između pravnih lica i u međunarodnom platnom prometu) onda se jasno shvata značaj novčanih obligacija i izuzetan interes zakonodavca da ih reguliše, pored opštih, i posebnim normama. Treba dodati i činjenicu da se novčane obligacije ne javljaju samo kod kupoprodajnih ugovora, već da obaveza na predaju novca može biti sastavni deo i mnogih drugih ugovora (zajma, poklona, ostave, doživotnog izdržavanja, stipendiranja itd.).

Na terenu ugovornog prava novčane obligacije su startno novčane, tj. obaveza na predaju određene sume novca konstituirana je u trenutku zaključenja ugovora ili je određen način kako će se utvrditi njen iznos kasnije, ali u svakom slučaju pre dospelosti obaveze za njeno ispunjenje.

Startno novčane su i obaveze naknade materijalne štete predviđene članom 200. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima: „Za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica kao i za strah sud će, ako nađe da okolnosti slučaja, a naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje to opravdava, dosuditi pravičnu novčanu naknadu, nezavisno od naknade materijalne štete kao i u njenom odsustvu.”

Postoji samo jedan način pretvaranja novčanih obaveza u nenovčane u intervalu od trenutka konstituisanja do trenutka izvršenja obaveze: voljom stranaka. Dakle, stranke u postojećem novčanom obligacionom odnosu mogu zaključiti novi ugovor novacijskog karaktera, kojim obavezu na predaju određene sume novca zamenjuju obavezom predaje određene stvari, vršenjem konkretne usluge ili uzdržavanjem od činjavanja na koje se po pozitivnim normama ima pravo (zamena predmeta obligacije). Radi se u suštini o gašenju novčane obaveze i stvaranju nove, nenovčane. Međutim, ovakvi primeri u praksi su retki i zato su više teorijskog karaktera.

Sada treba istaći da postoji jedno široko područje obligacionih odnosa, koje je nenovčanog karaktera (tzv. nenovčane obligacije) i da je ono izuzetno veliki i značajan potencijalni izvor novčanih obligacija. Radi se o oblasti naknade štete, i to u prvom redu o naknadi materijalne štete. Zakon o obligacionim odnosima predvideo je obavezu odgovornog lica (u prvom redu štetnika) da uspostavi stanje koje je bilo pre nego što je šteta nastala (restitutio in integrum), a ako se na taj način šteta ne može da otkloni u potpunosti odgovorno lice dužno je za ostatak štete dati naknadu u novcu. Zatim, Zakon o obligacionim odnosima konstituirao je obaveznost novčane naknade materijalne štete kada uspostavljanje prethodnog stanja nije moguće.

---

cem, u kojoj je novčanoj jedinici izražena, koja su njegova obilježja, njegov prisilni kurs, njegovo svojstvo zakonskog sredstva plaćanja.”

Pravilo RESTITUTIO IN INTEGRUM kod naknade materijalne štete bilo je u prošlom veku i ranije snažno potencirano u nekim pravnim sistemima, kao i u nas. Međutim, u novijem vremenu ono sve više gubi značaj. Neki pravni sistemi, u prvom redu anglosaksonski, ga u potpunosti ukidaju i na taj način zadržavaju samo NOVČANI OBLIK NAKNADE MATERIJALNE ŠTETE. U tim pravnim sistemima, dakle, celokupno područje naknade materijalne štete automatski (zakonski) je prebačeno na teren novčanih obligacija. Očigledno je da se radi o ukupnoj kvalitativnoj promeni u obligacionom pravu.

Naš Zakon o obligacionim odnosima znatno je ublažio primenu pravila restitutio in integrum; u članu 185. stav 4. predvideo je, pored već citiranih rešenja iz stava 2. i 3., da će sud dosuditi oštećenom naknadu u novcu kada on to zahteva, izuzev ako okolnosti datog slučaja opravdavaju uspostavljanje ranijeg stanja. Ako se uzme u obzir da se materijalne štete događaju u većini slučajeva na stvarima koje su već neko vreme u upotrebi, i da se kod restitucije tih šteta uaturi javlja veliki problemi, jasno je da će se oštećenici, po pravilu, opredeljavati za novčanu naknadu. Dispozicija je na strani oštećenog i po Zakonu o obligacionim odnosima subjekt obaveze naknade štete je isključen od uticaja na opredeljenje oštećenog za naknadu štete u novcu.

Dakle, na osnovu zakona (član 185. stav 2. i 3. ZOO) ili na osnovu volje oštećenog (član 185. stav 4. ZOO) prvobitna obaveza naknade materijalne štete uspostavljanjem prethodnog stanja (pre povrede dobra) transformiše se u obavezu naknade štete u novčanom obliku — i tako proširuje polje primene pravila o novčanim obligacijama. U ovom slučaju obligacija je startno nenovčana, ali u toku postojanja — a pre ispunjenja — postaje novčana.⁴

Novčane obligacije javljaju se i u drugim granama prava (radnom, privrednom, finansijskom, upravnom, porodičnom itd.) — pa će u određenoj meri i one biti predmet našega interesovanja.

Novčana obligacija može da se duguje kumulativno, alternativno ili mešovito. U svim slučajevima pored novčane obaveze postoji i obaveza na predaju stvari ili odgovarajuće činjenje, odnosno načinjenje. Kod kumulativnog duga postoje dve obligacije (obaveze): novčana i nenovčana. Na svaku od njih primenjuju se odgovarajuća pravna pravila. Kod alternativnog duga duguje se jedna ili druga obaveza — uz primenu odgovarajućih pravnih pravila.

Kod mešovitog duga imamo posebnu situaciju: tu se u okviru jedne obligacije duguje i novčana i nenovčana obaveza. Ovdje se javlja problem primene pravila novčanih ili nenovčanih obligacija. Kriterijum za rešenje je veća vrednost dela prestacije: ako je veća vrednost novčanog dela primeniće se pravila o novčanoj obligaciji, a ako je veća vrednost nenovčanog dela primeniće se pravila nenovčanih obligacija.

⁴) Sličnu situaciju imamo i kod naknade neimovinske štete predviđene članom 199. Zakona o obligacionim odnosima. U prvom planu je javno izvinjenje kao oblik naknade ne materijalne štete, a kao rezervno rešenje u našoj sudskoj praksi se primenjuje novčana naknada koja u ovim slučajevima nema reparacioni karakter, nego karakter satisfakcije.

Karakteristike novčanih obligacija bile bi sledeće:

1. Novac u pravu ima tretman stvari, ali stvari sui generis. Dakle, radi se o genusnoj stvari podvrgnutoj maksimi GENUS NUNQUAM PERIT. Pošto rod nikada ne propada u celini dužnik se može osloboditi obaveze samo njenim izvršenjem,

2. Jedan od specifikuma novca je njegova oplodnja, tj. da od strane vlasnika može biti uložen u društveno korisne aktivnosti i da se povrati u većem obimu. Zato davanje novca na zajam uvek donosi KAMATU, a i povodom zakašnjenja u izvršenju novčanih obaveza konstituisana je ZAKONSKA KAMATA u svojstvu sankcije. Dakle, jedna od karakteristika novčanih obligacija je i kamata,

3. Vreme i mesto ispunjenja novčanih obligacija,

4. Predmet novčane obligacije kroz načelo monetarnog nominalizma,

5. Ograničenja monetarnog nominalizma — princip valorizma. Razmotrimo sada one karakteristike koje se direktno tiču ispunjenja (isplate) novčanih obligacija.

NAČELO MONETARNOG NOMINALIZMA

U razmatranju ovoga pitanja mora se poći od činjenice da važeći novac ima unutrašnju, paritetnu, funkcionalnu i spoljašnju vrednost. Unutrašnja vrednost novca izražena je količinom i kvalitetom materijala od koga je napravljen. Ako se radi o metalnom novcu onda je u pitanju metal od koga je novac iskovan (zlato, srebro, bakar itd). O paritetnoj vrednosti novca govorimo ako je u pitanju papirni novac čija je vrednost određena u odnosu na zlato ili neku stranu valutu. Kod funkcionalne (realne) vrednosti radi se o novcu čija je kupovna snaga opala ili porasla (depresija ili apresija novca). Pod spoljašnjom vrednošću podrazumeva se nominalna (zvanična, službena) vrednost novca.

Princip monetarnog nominalizma nastao je u uslovima sukoba unutrašnje i spoljašnje vrednosti novca.⁵ Nosioci takve aktivnosti bili su srednjovekovni vladari, koji su stalno produbljivali jaz između tih vrednosti i to tako što su ili smanjivali količinu metala u metalnom novcu bez promene nominalne vrednosti novčane jedinice ili pri istoj količini metala povećavali nominalnu vrednost novca. Takvo njihovo ponašanje imalo je za posledicu monetarne krize jačeg ili slabijeg intenziteta. Po pravilu te su krize dovodile do zaoštavanja odnosa između poverilaca i dužnika u novčanim obligacijama. Naime, postavilo se pitanje šta dužnik duguje: unutrašnju vrednost svoje novčane obaveze ili njenu spoljašnju (nominalnu) vrednost. Pravnici toga perioda lomili su koplja oko rešavanja ovoga pitanja, a iz tog „boja” proizašle su dve koncepcije: metalistička i nominalistička.

Po metalističkoj koncepciji između novca i određene količine metala od koje je napravljen postoji znak jednakosti, odnosno da on vredi onoliko koliko vredi metal koji je u njemu sadržan. Zato metalisti-

⁵ To je bilo u doba važenja klasičnog zlatnog standarda, kada je novac bio izrađen od plemenitog metala (pretežno od zlata i srebra).

sti smatraju da je predmet novčane obaveze metalna sadržina novca u kojem je obaveza izražena. Iz takvog stava proizilazi zaključak da se dužnikova obaveza sastoji u povraćaju novca koji odgovara atributima plemenitog metala (težini i finoći) koji je primio u vreme nastanka obaveze.

Po nominalističkoj koncepciji dužnikova obaveza se sastojala u isplati ugovorene sume novca — bez obzira na promenu realne vrednosti novca. Samo se po sebi razume da se pitanje isplate novčanih obaveza ne postavlja ako se vremenski momenat zasnivanja obaveze i momenat njenog izvršenja poklapaju ili je između ta dva momenta vremenska distanca kratka. Međutim, problem ispunjenja novčanih obaveza može se oštro postaviti ako se te obaveze izvršavaju posle dužeg vremena, odnosno u dužem vremenskom intervalu i ako je u međuvremenu realna vrednost (kupovna moć) novca znatno pala.⁶ U takvom slučaju zadržati dužnikovu obavezu na nivou nominalnog duga značilo bi praktično favorizaciju za dužnika, jer bi na njegovoj strani došlo do obogaćenja, a istovremeno poverilac bi se doveo u otežanu situaciju, jer nominalna dužnikova obaveza ima znatno manju realnu vrednost. Zauzeti suprotan stav i založiti se za valorizaciju dužnikove obaveze izgleda nam na prvi pogled da je to racionalnije i pravednije rešenje, jer bi se na taj način uspostavila realna ravnoteža između dužnikove obaveze u trenutku njenog zasnivanja i u trenutku njenog ispunjenja. Međutim, zakonodavstva i sudska praksa ne prihvataju princip valorizacije kao opšte pravno pravilo prvenstveno iz razloga što bi uvođenje ovoga principa u praksu potkopalo temelje novčanoga sistema utvrđenog pravnim normama dotične zemlje i znatno podgrejalo inflatorne tendencije na lokalnom, regionalnom i svetskom planu.

Osnivačima načela monetarnog nominalizma smatraju se francuski pravnici Charles Duoulein (1500-1566.) i Robert Pothier (1670-1772.), koji su problematiku nominalizma razmatrali na terenu javnog prava. Naime, oni su smatrali da vladalac na osnovu svoga suvereniteta ima sledeća ovlašćenja: a) da odredi težinu i sastav novca i b) da odredi spoljnu (nominalnu) vrednost novca. Dalje, oni su smatrali da je određena spoljna (nominalna) vrednost novca jedino relevantna za građane i da se oni oko nje nemaju šta pogađati, već je moraju prihvatiti takvu kakva jeste i ravnjati se po njoj, tj. izvršavati svoje obaveze po nominalnoj vrednosti. Takvo ponašanje građana, ponavljamo, posledica je vladarevih suverenih prava u oblasti novčane emisije. Dakle, iako je učenje Dimulena i Potjea prožeto znatnim javnopravnim komponentama ono je izvršilo određeni uticaj na kasniji razvoj načela monetarnog nominalizma na terenu obligacionog prava. Međutim, zbog svojih slabosti to učenje nije moglo da se održi do današnjih dana.

Dinamičan razvoj robno novčane privrede i njeno pretvaranje iz sporednog u dominantan oblik proizvodnje materijalnih dobara uslovlili su pojavu robne razmene i robno novčanih odnosa u neslućenim dimenzijama. To je imalo za posledicu da se u zakonodavstvima i sudskoj praksi prihvati *princip monetarnog nominalizma kao opšte pravilo*. Od većih kodifikacija prvi se oglasio francuski CODE CIVIL, koji

⁶) Razni faktori utiču na pad realne vrednosti novca, a u prvom redu inflacija.

se izričito opredelio za princip monetarnog nominalizma, dok se prilikom donošenja Austrijskog građanskog zakonika osetilo izvesno kolebanje u tom pogledu. Nominalizam prihvata Nemački građanski zakonik u paragrafu 374., švajcarski Zakonik o obligacijama u članu 84. stav 1., italijanski Građanski zakonik u članu 1277. stav 1.⁷ Prava istočnoevropskih zemalja, takođe, prihvataju princip monetarnog nominalizma kao opšte pravilo.

U našem pravnom sistemu, do donošenja Zakona o obligacionim odnosima, načelo monetarnog nominalizma bilo je prihvaćeno posredno kroz zabrane zlatnih i valutnih klauzula, koje su predviđene posebnim zakonima. Naš Zakon o obligacionim odnosima u članu 394. izričito usvaja načelo monetarnog nominalizma: „Kad obaveza ima za predmet svotu novca dužnik je dužan isplatiti onaj broj novčanih jedinica na koji obaveza glasi, izuzev kad zakon određuje što drugo.”

Međutim, treba naglasiti da danas načelo monetarnog nominalizma ni u jednom pravnom sistemu nije prihvaćeno kao pravilo bez izuzetka. Dijapazon tih izuzetaka može biti širi ili uži, ali u svakom slučaju on je prisutan i vrši korekciju načela monetarnog nominalizma uvodeći u pravne sisteme u većoj ili manjoj meri elemente načela monetarnog valorizma. Zato s pravom možemo reći da ni danas ni kroz istoriju nijedno od ova dva monetarna načela ni u jednom pravnom sistemu nije bilo prihvaćeno u svom čistom obliku.⁸

Sada se može postaviti pitanje pravne prirode načela monetarnog nominalizma, odnosno da li je to imperativna ili dispozitivna pravna norma. Odgovor na ovo pitanje nema samo teorijski, već ima i veliki praktični značaj. Ako bi se prihvatilo stanovište da se radi o prinudnoj pravnoj normi onda bi zaštitne monetarne klauzule u ugovoru bile ništave i kada zakonom nije posebno predviđena njihova zabrana, jer je takva zabrana sadržana u normi o nominalnoj vrednosti novca. Ukoliko bismo, pak, bili u prisustvu dispozitivne pravne norme zaštitne klauzule bi bile, po pravilu, punovažne, a samo izuzetno ništave kada ih zakon izričito zabranjuje.⁹

Pre nego što odgovorimo na gore postavljeno pitanje moramo razmotriti uticaj prinudnog tečaja papirnog novca na opstanak zaštitnih monetarnih klauzula u ugovoru. Da li je potrebna posebna zabrana tih klauzula ili se one smatraju zabranjenim samim uvođenjem prinudnog tečaja papirnog novca?

Strana obligaciono-pravna teorija na ovo pitanje daje dva odgovora. Po jednom mišljenju, koje je dosta rasprostranjeno u Evropi (poteklo je iz anglosaksonske teorije), uvođenje prinudnog tečaja papirnog novca nema nikakvog uticaja na sudbinu zaštitnih monetarnih klauzula u novčanim obligacijama — prema tome, one se mogu slobodno ugovarati. Suprotan stav zauzima francuska teorija. Po francuskim

⁷) Član 84. st. 1. švajcarskog Zakona o obligacijama: „Isplata duga koji ima za predmet sumu novca vrši se u domaćoj moneti”, Član 1277. st. 1. italijanskog građanskog zakonika: „Novčani dugovi gase se novcem koji je u zakonitom tečaju u državi u vreme plaćanja i po njegovoj nominalnoj vrednosti”.

⁸) O savremenim ograničenjima načela monetarnog nominalizma biće reči u posebnom poglavlju ovoga rada,

⁹) U kapitalističkim pravnim sistemima prevladava stanovište da je monetarni nominalizam pravna norma dispozitivnog karaktera,

autorima postoji fikcija ekvivalentnosti papirnog novca sa zlatom. Pošto je ta fikcija imperativnog karaktera ništave su sve odredbe u ugovoru koje negiraju proklamovanu ekvivalentnost, odnosno osnov za ništavost zaštitnih monetarnih klauzula nalazi se u zakonu o uvođenju prinudnog tečaja papirnog novca. Dakle, po ovom drugom mišljenju nije nužno da se u ostalim zakonima sankcioniše ništavost zaštitnih monetarnih klauzula. Nadovezujući se na ovo francusko stanovište mogli bismo zaključiti da se načelo monetarnog nominalizma kao imperativna pravna norma nalazi u već citiranom Zakonu o uvođenju prinudnog tečaja papirnog novca.

U našoj najnovijoj teoriji obligacionih prava (posle donošenja i stupanja na snagu Zakona o obligacionim odnosima 1978. godine), koja tek ima šansu da se razvije, pitanje imperativnosti ili dispozitivnosti norme o monetarnom nominalizmu uglavnom se postavlja dilemski u stilu „ili-ili”. Malo ima pokušaja da se ovo pitanje osvetli kompleksnije i iznađu prava rešenja, a više ima lutanja i nedorečenosti u iznetim stavovima i mišljenjima pojedinih autora.

Jedna grupa autora na čelu sa prof. dr D Mitrovićem smatra da je „načelo monetarnog nominalizma usvojeno u Zakonu o obligacionim odnosima u obliku imperativne pravne norme.”¹⁰ Isti autor zastupa stanovište da „u pogledu primene načela monetarnog nominalizma Zakon o obligacionim odnosima ne pravi razliku da li je novčana obaveza ili u dinarima ili nekoj stranoj novčanoj jedinici. U ovom članu ne pravi se razlika između novčanih obaveza u obligacionim odnosima unutrašnjeg prava i onih sa stranim elementom.”¹¹ Dalje, dr Mitrović ističe da nisu pravno osnovani pokušaji legalizacije zaštitnih monetarnih klauzula u međunarodnim ugovornim odnosima. Ovaj pisac svoja razmišljanja zaključuje: „Međutim, donošenjem Zakona o obligacionim odnosima načelo monetarnog nominalizma postaje opšte imperativno pravilo, uz mogućnost da zakon odredi što drugo. A to znači da zakon može da izričito dozvoli ugovaranje nekih zaštitnih klauzula, kao što je to Zakon o obligacionim odnosima učinio u pogledu indeksnih klauzula i klizne skale. Zabrana zaštitnih klauzula sadržana u pomenutim zakonima (misli se na Zakon o novčanom sistemu i Zakon o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom) POSTAJE BEZPREDMETNA (podvukao B. M.) posle donošenja Zakona o obligacionim odnosima.”¹²

I prof. dr Lj. Rosenberg dolazi do zaključka da se radi o imperativnoj pravnoj normi: „Iz odredbe člana 394. Zakona o obligacionim odnosima proizilazi upravo suprotno, naime da su pravila o monetarnom nominalizmu prisilnopravnog karaktera, izuzev kad zakon naređuje što drugo, dakle izuzev kad zakon naređuje da ta pravila imaju dispozitivni karakter.”¹³ Ovaj pisac predlaže da se član 394. Zakona o obligacionim odnosima preformuliše, jer je dosta nejasan i da se uskladi sa potrebama međunarodne poslovne prakse..

¹⁰) Dr S. Perović i dr D. Stojanović: Komentar Zakona o obligacionim odnosima, Pravni fakultet Kragujevac, 1980. godine, str. 941.

¹¹) Dr S. Perović i dr D. Stojanović: op. cit., str. 941.,

¹²) Dr S. Perović i dr D. Stojanović: op. cit., str. 944.,

¹³) Dr Lj. Rosenberg: op. cit. str. 268.,

Suprotno stanovište, tj. da je norma člana 394. Zakona o obligacionim odnosima dispozitivnog karaktera, zastupa prof. dr V. Krulj.¹⁴ Ovaj pisac naročito ističe činjenicu da je zakonodavac posebnim zakonima (Zakon o novčanom sistemu i Zakon o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom) zabranio u novčanim obligacijama klauzule efektivnog plaćanja u zlatu ili stranim sredstvima plaćanja, kao i klauzule kojima se iznos dinarske novčane obaveze određuje prema ceni određene količine zlata, stranog novca ili prema cenama dobara, roba i usluga, koje su izražene indeksom cena. Iz te činjenice izvlači zaključak da je nominalizam dispozitivna pravna norma, jer ako bi se radilo o imperativnoj pravnoj normi ne bi postojala potreba za posebnim zabranama zaštitnih klauzula. Da bi potkrepilo svoj stav o dispozitivnosti norme iz člana 394. Zakona o obligacionim odnosima, a pri tome misleći na platni promet sa inostranstvom, pisac ističe: „Ako bi monetarni nominalizam utvrđen u člamu 394. Zakona o obligacionim odnosima bio kogentna norma, onda bi zaštitne klauzule u novčanim obavezama izraženim u stranoj valuti bile nevažeće, jer ne bi bio potreban poseban propis kojim bi takve klauzule bile zabranjene; ako se, pak, smatra da je pravilo o nominalnoj vrednosti dispozitivna norma onda bi zaštitne monetarne klauzule kod obaveza izraženim u stranoj valuti, u osustvu posebne prohibitivne norme, bile punovažne. Prema tome, kada novčana obaveza, izražena u stranoj valuti, potpada pod naše pravo na nju će se primeniti po analogiji pravilo o nominalnoj vrednosti novca, ukoliko ugovorene strane nisu uzele u ugovor monetarnu klauzulu sa ciljem da se zaštite od eventualnih promena u vrednosti novca u kome je novčana obaveza izražena.”¹⁵ I ovaj pisac smatra da član 394. Zakona o obligacionim odnosima budi sumnje u pogledu svoje sadržine i zalaže se za njegovu preformulaciju tako da bude sasvim jasno da se radi o dispozitivnom pravnom pravilu.

Da bi se došlo do pravnog odgovora na pitanje o pravnoj prirodi monetarnog nominalizma mora se prethodno izvršiti detaljna analiza odgovarajućih odredbi pozitivno-pravnih propisa: Zakona o obligacionim odnosima, Zakona o novčanom sistemu i Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom.¹⁶

¹⁴ Dr B. Blagojević i dr V. Krulj: Komentar Zakona o obligacionim odnosima, „Savremena administracija”, Beograd, 1980. god., str. 876.

¹⁵ Dr B. Blagojević i dr V. Krulj: op. cit. str. 877.

¹⁶ Član 9. Zakona o novčanom sistemu: „Novčana jedinica SFRJ je dinar.”, Član 13. st. 1. Zakona o novčanom sistemu: „Novčanice i kovani novac koji glase na dinare su zakonsko sredstvo plaćanja na teritoriji Jugoslavije.”, Član 108. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom: „Platni promet sa inostranstvom vrši se u dinarima i devizama. Član 10. st. 1. Zakona o novčanom sistemu: „Sve obaveze i prava i svi poslovi koji glase na novac, a sklopljeni su u Jugoslaviji između organizacija udruženog rada, drugih domaćih pravnih lica i građana, a takođe građana sa stranim licem, izražavaju se u dinarima i izvršuju u sredstvima plaćanja koja glase na dinar”. Član 10. st. 2. Zakona o novčanom sistemu: „Odredbe ugovora ili drugog pravnog posla — koje sklapaju lica iz st. 1. člana 10. Zakona o novčanom sistemu — u kojima se dinarska vrednost obaveze izračunava na osnovu cene zlata ili kursa stranih valuta i drugih međunarodnih sredstava plaćanja smatraju se ništavim”. Član 77. st. 1. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom: „Zabranjeno je plaćanje i naplaćivanje u devizama i zlatu između domaćih lica i između građana i stranih lica na teritoriji SFRJ i zključivanje poslova kojima se

Smatramo da ni jedno od iznetih stanovišta nije prihvatljivo, jer se zanemaruje rešenje člana 23. Zakona o obligacionim odnosima. Pisci koji zastupaju tezu o imperativnosti načela monetarnog nominalizma pokušavaju da dejstvo odredbe člana 394. Zakona o obligacionim odnosima prošire i na područje važenja posebnih zakona (Zakona o novčanom sistemu i Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima za inostranstvom) i čak tvrde da zabrana zaštitnih klauzula u posebnim zakonima postaje bespredmetna posle donošenja Zakona o obligacionim odnosima. Konsekventno na toj liniji je i tvrdnja da nema razlike između novčanih obaveza u obligacionim odnosima unutrašnjeg prava i onih sa stranim elementom. Dakle, ovi autori daju primat opštem zakonu nad posebnim dodeljujući ovom drugom dopunjujuću ulogu. Međutim, zastupnici teze o dispozitivnosti odredbe člana 394. Zakona o obligacionim odnosima odlaze u drugu krajnost dajući primat posebnom zakonu nad opštim — mehanički primenjujući odredbu člana 23. Zakona o obligacionim odnosima i šireći područje primene posebnih zakona na sve novčane obligacione odnose.

Međutim, ne možemo se složiti sa neuvažavanjem činjenice da je posebnim zakonom ograničeno polje primene opšteg zakona. Dejstvo odredbe člana 394. Zakona o obligacionim odnosima prostire se na novčane obaveze u unutrašnjem prometu gde su subjekti jugoslovenskog porekla i u međunarodnom prometu dobara i uslugu (gde je jedan subjekt stranog porekla) ako novčana obaveza glasi na dinare SFRJ. U tim odnosima načelo monetarnog nominalizma je imperativnog karaktera, a zlatne i valutne klauzule su zabranjene kako opštim (Zakonom o obligacionim odnosima) tako i posebnim zakonima (Zakon o novčanom sistemu i Zakon o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom).

Analizom člana 51. i člana 77. stav 1. i člana 108. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom dolazimo do sledećih zaključaka. Platni promet sa inostranstvom, odnosno međunarodni platni promet u kome učestvuju sa jedne strane naša pravna lica može se vršiti i u devizama. U tom slučaju zaštitne monetarne klauzule nisu zabranjene i primenom argumenata á contrario izvlači se zaključak da su one dozvoljene.¹⁷ Prema tome, pravilo o monetarnom nominalizmu ovde je dispozitivnog karaktera — ono isključuje zaštitne klauzule samo ako one nisu unete u ugovor.

Dakle, po našem mišljenju pravna priroda načela monetarnog nominalizma je dvostruka: u unutrašnjem prometu, kao i u međunarodnom ako obaveza glasi na dinar SFRJ, radi se o *imperativnoj pravnoj normi* (što ima za posledicu da su zaštitne monetarne klauzule au-

obezbeđuje da će se dinarska vrednost ugovorne obaveze izračunati na osnovu cene zlata ili kursa dinara u odnosu na strane valute, ako ovim zakonom nije drukčije određeno". Član 77. st. 2. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom: „Odredbe pravnog posla protivne zabrani iz st. 1. su nevažeće". Član 51. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom: „Dozvoljeno je i pravno moguće odgovarajućim pravnim poslom otkloniti snošenje rizika tečajnih razlika". Član 23. Zakona o obligacionim odnosima: „Na obligacione odnose koji se uređuju drugim saveznim zakonima primenjuju se odredbe ovoga zakona u pitanjima koja nisu uređena tim zakonima".

¹⁷⁾ Takvo rešenje diktirano je potrebom što uspešnijeg razvoja spoljne trgovine,

tomatski zabranjene), a u međunarodnom prometu gde je subjekt naše pravno lice (a ne i fizičko) i obaveza je izražena u devizama radi se o *dispozitivnoj pravnoj normi* (što znači da je dozvoljeno ugovaranja zaštitnih monetarnih klauzula, koje su u tom slučaju punovažne).

Ponudeni i dati odgovor na pitanje o pravnoj prirodi načela monetarnog nominalizma odbacuje kao neosnovane zahteve za preformulacijom člana 394. Zakona o obligacionim odnosima. Smatramo da je rešenje jasno i ispravno, i da se sudska praksa i arbitraža ne nalaze ni pred kakvim teškoćama u vezi sa primenom člana 394. Zakona o obligacionim odnosima.

Da bi se zaštitilo načelo monetarnog nominalizma u onim novčanim obligacijama u kojima je ono imperativnog karaktera predviđena je, pored opšte zabrane zaštitnih monetarnih klauzula (član 394. Zakona o obligacionim odnosima), i zabrana tih klauzula u posebnim zakonima (član 77. stav 1. Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom i član 10. stav 2. Zakona o novčanom sistemu). Prema tome, zabranjene su zlatne i valutne klauzule, odnosno klauzule plaćanja u zlatu i devizama, kao i klauzule kojima se obezbeđuje da će se dinarska vrednost ugovorne obaveze izračunati na osnovu cene zlata, kursa dinara u odnosu na strane valute ili prema cenama dobara, roba i usluga izraženim indeksom cena.

Ako su predviđene zakonske zabrane navedenih klauzula postavlja se pitanje kakva je njihova pravna sudbina, odnosno kakav je njihov uticaj na ugovor u kome su se našle? Odgovor je dat u Zakonu o novčanom sistemu (član 10. stav 2.) gde se kaže da su takve klauzule ništave, a to znači da ugovor ostaje na snazi bez tih klauzula. Smatra se da te klauzule nisu ni postojale u ugovoru (radi se, dakle, o delimičnoj ništavosti ugovora). Ako je u pitanju vezivanje dinara za paritet prema zlatu ili nekoj stranoj valuti onda se takva klauzula jednostavno briše iz ugovora. Ako je, pak, bilo predviđeno plaćanje u zlatu ili nekoj stranoj valuti onda se primenjuje rešenje iz člana 395. Zakona o obligacionim odnosima prema kome se ispunjenje može zahtevati samo u domaćem novcu prema kursu koji je važio u trenutku nastanka obaveze.¹⁸⁾ A to znači da se mora po naređenju zakona pristupiti konverziji zlata i strane valute u dinare i onda obaveza isplatiti u skladu sa članom 394. Zakona o obligacionim odnosima.

Da se sada samo podsetimo da u onim novčanim obavezama u kojima je načelo monetarnog nominalizma dispozitivnog karaktera nema mesta konverziji ukoliko su ugovorene zlatne i valutne klauzule - isplata se vrši u zlatu i stranoj valuti u skladu sa tim klauzulama.

OGRANIČENJA NAČELA MONETARNOG NOMINALIZMA

Već je ranije istaknuto da načelo monetarnog nominalizma *na području na kome je imperativnog karaktera* nije prihvaćeno kao apso-

¹⁸⁾ Dr Lj. Rosenberg (op. cit. str. 270.) kritikuje ovakvo rešenje Zakona o obligacionim odnosima i predlaže: „da se ni u kojem slučaju ne bi trebao prihvatiti tečaj konverzije koji važi na dan zaključenja ugovora, već tečaj konverzije koji važi na dan faktičkog plaćanja, koji je u oblasti prava međunarodnih plaćanja prihvaćen u cijelom svijetu“.

lutno pravilo, odnosno da u pravnom sistemu i sudskoj praksi postoje odstupanja od njega koja imaju značaj korekcije, odnosno valorizacije novčanih obaveza. U tome smislu razlikuje se: a) javno-pravna valorizacija, b) valorizacija na osnovu ugovora, c) valorizacija na osnovu zakona, d) valorizacija na osnovu sudske odluke i e) valorizacija na osnovu međunarodnog sporazuma. Opravdanje za valorizaciju leži u činjenici da bi zadržavanje novčane obligacije u prvobitnom obliku predstavljalo izuzetno veliki teret za poverioca, koji pravni sistem ne može da toleriše. Razmotrimo sada sve navedene oblike valorizacije.

A) JAVNO-PРАВNA VALORIZACIJA. — Raskorak između nominalne i realne vrednosti novčane obaveze može da dostigne tako velike razmere da postane nužna intervencija države. Problem se prvobitno pojavio u vreme ratova kada cene robe rastu, a realna vrednost novca naglo pada. Uzrok su inflatorne tendencije koje dovode do intervencije javne vlasti — zakonodavca. U poslednje vreme to postaje uobičajena pojava kako u svetu tako i u nas. Pre svega, na ovaj način valorizuju se penzije i razna davanja iz oblasti socijalnog osiguranja. U našoj pravnoj istoriji ovakav primer valorizacije nalazimo u Zakonu o zameni okupacijskih novčanica od 1945. godine.¹⁹ Tim zakonom izvršeno je preračunavanje predratnih dugova, kao i dugova nastalih za vreme rata, sa ranijih valuta na našu novu valutu.

Treba napomenuti da je javno-pravna valorizacija kogentnog (imperativnog) karaktera i da je samim tim dispozicija stranaka isključena.

B) VALORIZACIJA NA OSNOVU UGOVORA. — Naš Zakon o obligacionim odnosima izuzetno dopušta valorizaciju na osnovu ugovora, koja je predviđena u obliku indeksne klauzule (član 396.) i klauzula klizne skale (član 397.).

U našem pravu robne klauzule nisu dozvoljene. A što se tiče indeksne klauzule ona je načelno zabranjena, ali je u ograničenoj i tačno određenoj meri dozvoljena njena primena — ne kao pravilo, već kao izuzetak. Zakon smatra punovažnim indeksne klauzule ako je izabrani indeks u neposrednoj ekonomskoj vezi sa predmetom posla ili je takva odredba ugovorena radi obezbeđenja životnog standarda ugovorne strane — sve to, naravno, pod uslovom da je novčana obaveza izražena u domaćem novcu (dinarima).

Kod indeksne klauzule radi se o vezivanju novčane obaveze za promene cena dobara, roba i usluga izraženim indeksom cena, koje utvrđuju ovlašćene organizacije (statistički zavodi). Ukoliko bi se ova klauzula vezivala za promene cena dobara, roba i usluga koje nisu u vezi sa predmetom posla ili sa obezbeđenjem životnog standarda ugovorne strane to bi imalo višestruke štetne posledice (prvenstveno na planu inflacije). Zato je zakon izrekao opštu zabranu ovih klauzula, sa izuzecima koje smo naveli.

U slučaju dozvoljenosti indeksne klauzule postavlja se pitanje kada je izabrani indeks u neposrednoj ekonomskoj vezi sa predmetom posla? Smatramo da se odgovor može dati samo na bazi sadržine dužnikove prestatije i da indeks mora biti sa njom u direktnoj ekonom-

¹⁹⁾ Dr Stojan Cigoj: Obligacije, „Uradni list SR Slovenije“, Ljubljana, 1976. godine, strana 81.

skoj vezi (indeks cena žita samo u odnosu na odgovarajuću vrstu žita. U tom slučaju on nema spekulativni značaj. Postojanje veze faktičko je pitanje i ono se utvrđuje u svakom konkretnom slučaju.

Indeksna klauzula u cilju obezbeđenja životnog standarda može se uneti u kolektivne ugovore, koje zaključuju privredna komora i sindikat sa privatnim poslodavcima (fizičkim i građanskim pravnim licima) u cilju zaštite realnog ličnog dohotka radnika zaposlenih kod tih lica.

Klauzula klizne skale može biti uneta u ugovore u kojima na jednoj ugovornoj strani leži obaveza da izradi i isporuči određene predmete (ugovor o delu, ugovor o prodaji stvari proizvedenih ili izrađenih za potrebe kupca, ugovor o građenju). U tom slučaju ugovara se da će cena isporučenih predmeta zavistiti od cena materijala i od rada, kao i drugih elemenata koji utiču na visinu troškova proizvodnje — u određeno vreme na određenom tržištu. Dakle, svi ti elementi moraju da budu u direktnoj vezi sa troškovima proizvodnje.

Vremensko važenje ugovorene klauzule klizne skale prostire se do trenutka zapadanja dužnika u docnju sa izradom i isporukom određenog predmeta, a izračunavanje modifikovane cene vrši se na osnovu matematičke formule.

Ako je u ugovor uneta klauzula klizne skale ili indeksna klauzula to znači da ugovorena cena nije definitivna, već samo početna, odnosno provizorna. Konačna cena se utvrđuje kada ugovorene klauzule proizvedu svoje dejstvo.

c) VALORIZACIJA NA OSNOVU ZAKONA. — Ova valorizacija predviđena je u Zakonu o obligacionim odnosima (članovi 104, 113, 189, 563, 636. i 637.), kao i u našim republičkim i pokrajinskim zakonima o nasleđivanju i porodičnim zakonima.

1. *Klauzula Rebus sic stantibus*. — Prilikom zaključenja ugovora stranke uzimaju u obzir sve postojeće okolnosti, kao i one okolnosti koje ne postoje ali se njihovo nastupanje može predvideti. Dakle, stranke računaju sa predvidljivim rizikom. Međutim, može se dogoditi da se kod dvostrano obaveznih i teretnih ugovora okolnosti toliko promene da veoma ozbiljno dovedu u pitanje princip ekvivalentne razmene. U tom slučaju treba potražiti pravno rešenje takve situacije. Moguća su dva polazišta: striktno se držati slova ugovora ili dozvoliti njegovu reviziju sa raskidnim elementom. Rešenje se pronalazi u okviru teorije *Rebus sic stantibus* (teorija promenjenih okolnosti) prema kojoj „Svaki obligacioni ugovor treba da obavezuje samo dotle dok se ne promene u osnovi okolnosti pod kojima je on zaključen. Pretpostavlja se da su se ugovorne strane prećutno o tome saglasile da se preuzete obaveze ne mogu iznuditi ako bi se znatno promenile okolnosti koje su postojale u vreme zaključenja ugovora.”²⁰

Protivnici ove teorije ističu da je ugovor zakon za stranke — *PACTA SUNT SERVANDA* — i da se kao takav mora da poštuje u svom prvobitnom obliku. Međutim, kada to tvrde oni sami seku granu na kojoj sede; jer postižu suprotan efekat od željenog. Jeste ugovor zakon

²⁰ Dr Jakov Radišić: *Obligaciono pravi — opšti deo*, „Nolit”, Beograd, 1979. godine, strana 139.

za stranke, ali u okviru realnih okolnosti u trenutku zaključenja ugovora. Ukoliko se te okolnosti bitno promene to mora da ima za posledicu promenu sadržine ugovora — čemu se načelo *Pasta sumt servanda* ne protivi. Naprotiv, ono traži poštovanje nove realnosti.²¹

Naš Zakon o obligacionim odnosima u članu 133. sankcioniše uticaj promenjenih okolnosti na sudbinu ugovora. Da bi zahtev za raskid ugovora doveo do njegove revizije potrebno je ispunjenje sledećih uslova: 1) da su posle zaključenja ugovora nastupile okolnosti koje otežavaju ispunjenje obaveze jedne strane ili se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora, 2) da je intenzitet promenjenih okolnosti toliko jak da je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana — što ima za posledicu da bi po opštem mišljenju bilo nepravično održati ga na snazi sa prvobitnom sadržinom, 3) da strana koja se poziva na promenjene okolnosti nije bila dužna da u vreme zaključenja ugovora uzme u obzir te okolnosti ili da ih nije mogla izbeći ili savladati, 4) da su promenjene okolnosti nastupile u vremenskom intervalu od zaključenja ugovora do roka dospelosti obaveze i 5) da druga strana ponudi ili pristane da se odgovarajući uslovi ugovora pravično izmene. Ugovorna strana čije je ispunjenje obaveze zbog promenjenih okolnosti otežano ili ne može da ostvari svrhu ugovora ovlašćena je da traži raskid ugovora. Ugovarač prema kome je takav zahtev uperen može da optira ako su ispunjeni zakonski uslovi: da se složi sa raskidanjem ugovora ili da ga održi na snazi tako što će svoju prestaciju da poveća i dovede je u vrednosni sklad sa prestacijom saugovarača.

Raskidanje ili izmena ugovora zbog promenjenih okolnosti je opšte pravilo koje važi za sve obligacione odnose nastale iz ovog izvora — pa u okviru toga i za novčane obaveze u novčanim obligacijama. Dakle, dužnik koji duguje sumu novca da bi održao ugovor mora da je poveća do potrebnog nivoa da bi se zadovoljio princip ekvivalencije. Ovde, dakle, jednostranom voljom dužnika novčane obaveze dolazi do valorizacije prvobitnog duga. S obzirom da je pravilo iz člana 133. Zakona o obligacionim odnosima, kako smo već istakli, opšteg karaktera to znači da se ovaj institut može primetiti u svim novčanim obligacijama — ako su zadovoljeni traženi uslovi za to. Značaj pravila je, upravo zbog toga, ogroman.

2. *Visina naknade štete.* — Cilj naknade štete jeste da se uspostavi stanje koje je bilo pre nego što je šteta nastala. Naravno, oštećenik ima pravo kako na naknadu obične štete, tako i na naknadu izmakle koristi (radi se o naknadi materijalne štete).

Odstupanje od načela monetarnog nominalizma predviđeno je u članu 189. stav 2. Zakona o obligacionim odnosima. Naime, izričito je propisano da se visina naknade štete određuje prema cenama u vreme donošenja sudske odluke, izuzev slučaja kada zakon određuje što drugo.

Početni momenat kod naknade štete jeste prouzrokovanje same štete, a završni je u aktu naknade štete. Ta dva momenta su, po pravilu, vremenski znatno udaljeni jedan od drugog. U intervalu između njih ce-

²¹⁾ Dr Slobodan Perović: Raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti. i načelo pravne sigurnosti. Naučni pregled, Zbirka radova, sv. I, Beograd, 1974. godine, strane 183—206.,

ne roba se mogu znatno promeniti. Postavlja se pitanje u vezi sa tim kako odrediti visinu naknade materijalne štete?

U teoriji i sudskoj praksi formirala su se četini kriterijuma: 1) trenutak prouzrokovane štete, 2) trenutak u kome je oštećeni došao u mogućnost da o svom trošku otkloni štetu, 3) trenutak podnošenja tužbe sudu sa zahtevom za naknadu štete i 4) trenutak donošenja sudske odluke. Trenutak prouzrokovanja štete je danas praktično neprihvatljiv iz prostog razloga što on favorizuje štetnika, a dovodi u izuzetno težak položaj oštećenika. Štetnik bi imao da nadoknadi vrednost oštećene ili uništene stvari po njenoj ceni u momentu nanošenja štete, a oštećeni sa tom naknadom ne bi mogao po izmenjenom cenama ni da popravi oštećenu ni da kupi novu stvar. Načelo monetarnog nominalizma, ako bi bilo primenjeno, u ovom slučaju pokazalo bi se kao *izrazito nepravično*. Slična primedba mogla bi da se stavi i kada se radi o trenutku podnošenja tužbe sudu — pošto i ovde momenat obraćanja sudu i momenat donošenja sudske odluke mogu da budu na znatnoj vremenskoj distanci. Sa stanovišta cilja naknade štete jedino prihvatljiv je trenutak donošenja sudske odluke. Samo se na taj način imovina oštećenog može da dovede u stanje u kome je bila pre oštećenja. Naime, po ovom kriterijumu vrednost stvari se iskazuje prema cenama momentu donošenja sudske odluke, a ne prema cenama u momentu prouzrokovanja štete. Dakle, obaveza na naknadu štete nastaje u momentu prouzrokovanja štete, ali se visina naknade štete određuje prema cenama u momentu presuđenja. Očito je da smo u prisustvu valorizacije cene oštećene ili uništene stvari.

3. *Povećanje, smanjenje i ukidanje novčane rente.* — Zakon o obligacionim odnosima u članu 195. stav 2. konstituisao je novčanu rentu kao blik naknade štete u slučajevima kada je povređeni zbog potpune ili delimične nesposobnosti za rad gubi zaradu, kada mu se potrebe trajno povećaju ili kada je mogućnost njegovog daljeg razvijanja inapredovanja uništena ili smanjena. U svakom konkretnom slučaju sud donosi odgovarajuću odluku o dosuđenju novčane rente.

Renta se, dakle, javlja kao posledica povrede telesnog integriteta nekog lica, koja prouzrokuje potpunu ili delimičnu nesposobnost za rad oštećenog. Sud određuje rentu i njenu visinu na bazi činjenica koje postoje u trenutku donošenja presude. Međutim, priroda telesne povrede je takva da ne postoji dalja potpuna izvesnost u pogledu zdravstvenog stanja oštećenog, koje može da se kreće ka poboljšanju do ozdravljenja ili da se pogoršava do smrti. Zato sud može menjati iznos rente ako se znatnije promene okolnosti koje je imao u vidu prilikom donošenja ranije odluke. Najčešće slučajeve imamo da sud poveća rentu ako se radna sposobnost oštećenog smanjuje. I obrnuto: sud smanjuje rentu ako se radna sposobnost oštećenog povećava. Ukoliko se oštećeni prekvalifikuje i potpuno ozdravi može doći i do ukidanja novčane rente.

Pošto novčana renta ima oštetni karakter znatno promenjene okolnosti vezane su za ličnost oštećenog lica. Renta se dosuđuje u tačno određenom novčanom iznosu i plaća se u periodičnim obrocima (najčešće mesečno). Sud je samio ovlašćen da promeni visinu novčane rente kada utvrdi da postoje uslovi za to. Međutim, zakon nije pred-

video obavezu suda da u svakom slučaju ispunjenja uslova menja iznos rente. Dakle, po zakonu sud može, ali ne mora tako da postupi. Ovakvo rešenje bazirano je na uvažavanju opšte-društvenih potreba.

Odluka suda o povećanju ili smanjenju novčane rente predstavlja odstupanje od načela monetarnog nominalizma, odnosno iznos prvodosuđene novčane obaveze odgovornog lica (ponajčešće štetnika) valorizira se novom sudskom odlukom.

4. *Izmena cene u ugovoru o građenju*, — Dejstvo uticaja promenjenih okolnosti na ugovor (član 133. Zakona o obligacionim odnosima) je opšte pravilo — pa, prema tome, primenjuje se i na ugovor o građenju. Međutim, kod ovoga ugovora u prisustvu smo jednoga specifikuma. Naime, član 636. Zakona o obligacionim odnosima predstavlja „lex specialis” u odnosu na član 133. istog zakona. A to znači da se primenjuju odredbe člana 636. sa dopunom koja je predviđena u opštem institutu promenjenih okolnosti.

Kod ugovora o građenju izvršenje obaveze izvođača građevinskih radova traje duže vreme — krupni investicijski objekti grade se godinama. U tom intervalu pod dejstvom inflacije, a i iz drugih uzroka, po pravilu dolazi do povećanja cena elemenata na osnovu kojih je određena cena radova: povećavaju se cene ugrađenog materijala, povećava se cena radova trećih lica u vezi sa gradnjom objekta kao i troškovi života. Normalno je da izvođač radova ne bi trebalo da snosi sve te troškove izazvane povećanjem cena. Zato je zakonom predviđeno da izvođač koji je svoju obavezu ispunio u predviđenom roku može zahtevati povećanje cene radova ako je ona veća za više od dva procenta ugovorene cene, a ako je izvođač svojom krivicom izvršio obavezu sa zakasnjem može zahtevati povećanje cene radova ako je ona veća za više od pet procenata od ugovorene cene.

Navedeno zakonsko rešenje predstavlja korekciju opšteg instituta promenjenih okolnosti. Izvođač radova može tražiti izmenu cene, a ne raskid ugovora.

Da bi izvođač radova stekao pravo na povećanje cene on mora da dokaže da su se, usled okolnosti koje su nastupile posle zaključenja ugovora, povećale cene elemenata na osnovu kojih je određena cena radova. U tom slučaju povećanje cene radova raspoređuje se tako da dva, odnosno pet procenata padaju na teret izvođača, dok povećanje cene preko tih procenata ide na račun naručioca posla.

Zakonske odredbe o pravu izvođača da traži povećanje cene radova, ako su ispunjeni potrebni uslovi, jesu dispozitivnog karaktera, a to znači da izvođač i naručilac radova mogu pitanje cene da urede i drugojačije — sve do utvrđenja da je ta cena fiksna i da se neće menjati bez obzira na promenu okolnosti koje utiču na nju. Međutim, ako se cena radova poveća za više od 10 procenata, i pored ugovorene klauzule da je cena fiksna, izvođač ima pravo da traži od naručioca posla povećanje cene iznad tih 10 procenata. Naravno, tih 10 procenata idu na teret izvođača radova. Izvođač nema pravo da traži povećanje cene ako je do povećanja cene elemenata na osnovu kojih je određena cena radova došlo posle njegovog zapadanja u docnju.

Ako se uzme u obzir da je u našoj zemlji veoma intenzivna izgradnja privrednih objekata i objekata opšte i zajedničke potrošnje može se

zaključiti da je ovo odstupanje od načela monetarnog nominalizma kod ugovora o građenju izuzetno značajno.

5. *Izbor prilikom vraćanja zajma.* — Priroda ugovora o zajmu određuje da njegov predmet mogu da budu zamenljive stvari ili novac. Ukoliko se radi o stvarima onda dužnik (zajmoprimac) mora da vrati istu količinu stvari, iste vrste i kvaliteta. Međutim, stranke mogu ugovoriti da dužnik vrati novac umesto stvari. U tom slučaju dužnik može da bira hoće li da vrati novac ili stvari. Ukoliko se opredeli za povraćaj zajma u novcu dolazi do odstupanja od načela monetarnog nominalizma, odnosno do primene valorizma. Naime, prilikom utvrđenja novčanog iznosa, koji treba vratiti umesto stvari, ne uzima se u obzir cena stvari u trenutku njihove predaje zajmoprimcu, već njihova cena u vreme i u mestu koji su ugovorom određeni za povraćaj zajma (član 563. Zakona o obligacionim odnosima).²²

6. *Posledice ništavnosti i poništenja ugovora.* — Prema našem pozitivnom pravu ugovor je ništav ukoliko se protivi ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima ili moralu socijalističkog samoupravnog društva pod uslovom da cilj povređenog pravila ne upućuje na neku drugu sankciju ili ako zakon u određenom slučaju ne propisuje što drugo. Ukoliko dođe do ništavnosti ugovora moraju se rešiti pravne posledice ništavnosti na ugovorne strane (član socijalističkog samoupravnog društva pod uslovom da cilj povređenog pravila ne upućuje na neku drugu sankciju ili ako zakon u određenom 104. ZOO). Ukoliko stranke nisu započele izvršenje svojih obaveza situacija je jednostavna: smatra se da se one ne nalaze ni u kakvim obavezama jedna prema drugoj. Međutim, ukoliko su obaveze izvršene ili se bar započelo sa njihovim izvršenjem zakonom je predviđeno opšte pravilo restitucije, koja može biti jednostrana (kod jednostrano obaveznih ugovora i kod dvostrano obaveznih ukoliko je samo jedna ugovorna strana izvršila obavezu) ili dvostrana (ukoliko su obe strane izvršile svoje obaveze).

Od opšteg pravila restitucije u naturi predviđena su dva izuzetka: a) kada to više nije moguće i b) kada se priroda onog što je ispunjeno protivi vraćanju. U tim slučajevima povraćaj se vrši u novcu prema cenama u vreme donošenja sudske odluke — pod uslovom da zakonom nije određeno što drugo. Dakle, nisu bitne cene stvari ili usluga u trenutku davanja, odnosno vršenja — što govori o tome da se radi o valorizaciji prestacija.

Sličnu situaciju imamo i kada se radi o poništenju rušljivog ugovora (član 113. ZOO) usled mana volje ugovorne strane, odsustva poslovne sposobnosti i kada je pozitivnim pravom to određeno. Razlika je samo u tome što ugovorne strane mogu svoj odnos urediti tako da poništenje počne da proizvodi dejstvo od momenta poništenja (profuturo), a da ono što su pre toga ispunile jedna drugoj ostane na snazi, tj. punovažno. Takvo rešenje je posledica manjeg značaja relativne ništavnosti za pravni poredak u celini.

7. *Određivanje vrednosti poklona u naslednom pravu.* — Realizovani ugovori o poklonu imaju efekta u naslednom pravu i to u oblas-

²² Po mišljenju dr. S. Cigoja radi se o zakonskom *datio in solutum* (v. S. Cigoj: Obligacijska razmjera „Uradni list SR Slovenije“, Ljubljana, 1978. godine, str. 513).

ti zakonskog nasleđivanja. Pre svega, prilikom utvrđivanja vrednosti zaostavštine uzima se u obzir vrednost svih poklona koje je ostavilac učinio zakonskim naslednicima i vrednost poklona licima koja ne spadaju u krug zakonskih naslednika ako su oni učinjeni u poslednjoj godini života ostavioca (sem manjih uobičajenih poklona). Takođe, Zakonskim naslednicima uračunava se u nasledni deo sve što su dobili na poklon od ostavioca. U oba slučaja prilikom utvrđivanja vrednosti poklona polazi se od stanja stvari u vreme poklona, ali se ne uzima u obzir tadašnja cena poklonjenih stvari, već njihova cena u trenutku smrti ostavioca. Naši zakoni o nasleđivanju, dakle, fiktiraju da su poklonjene stvari predate poklonoprincipima u trenutku smrti ostavioca u stanju u kome su u realno predate. Na taj način dolazi do valorizacije vrednosti poklona (član 30. i 52. Zakona o nasleđivanju SR Srbije).

8. *Izdržavanje u porodičnom pravu.* — Brak i porodica su društvene ćelije od posebnog značaja. U našem pravnom sistemu u prvom planu su lično pravne komponente subjekata ovih institucija, dok su imovinsko-pravni odnosi manjeg značaja. No, i oni su regulisani pozitivnim propisima.

U okviru imovinsko-pravnih odnosa posebno mesto zauzima pitanje izdržavanja, koje je dosta razgranato. Tako imamo tri vrste izdržavanja: a) izdržavanje dece, roditelja i drugih srodnika, b) izdržavanje bračnog druga i c) izdržavanje lica iz vanbračne zajednice. Prilikom utvrđivanja iznosa izdržavanja uzimaju se u obzir sve relevantne okolnosti kako na strani tražioca tako i na strani davaoca izdržavanja. Međutim, jednom utvrđeni iznos izdržavanja nije nepromenljiv — on se može valorizirati na zahtev ovlašćenog subjekta (primaoca izdržavanja, zakonskog zastupnika, organa starateljstva ili suda) ako su se izmenile okolnosti na osnovu kojih je donesena ranija presuda (član 257. Porodičnog zakona SR BIH).

d) **VALORIZACIJA NA OSNOVU SUDSKE ODLUKE.** — Ako dužnik novčane obaveze padne u docnju sa izvršenjem on duguje poveriocu zateznu kamatu, koja počinje teći od trenutka nastupanja docnje. Često puta nesavestan dužnik, rukovodeći se isključivo svojim interesom, namerno odugovlači sa ispunjenjem obaveze. Naime, zbog takvog ponašanja dužnik ne trpi nikakvu štetu, pošto je u vreme ekonomskih kriza iznos dužnih kamata niži od stope inflacije. Dužnik se, dakle, svojom jednostranom voljom dovodi u faktički status kreditirane osobe. Razume se da se takvo stanje teško može da dovede u sklad sa javnim poretkom. Zato se u teoriji i sudskoj praksi počinje da formira stanovište da je u takvim situacijama potrebna sudska intervencija u cilju dovođenja u vrednosnu ravnotežu ugovornih obaveza, odnosno valorizacije dužnikove novčane obaveze.²³

E) **VALORIZACIJA NA OSNOVU MEĐUNARODNOG SPORAZUMA.** — U oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa moguće je da se bilateralnim ili multilateralним sporazumima između država predvidi princip valorizacije novčanih obaveza. Takvi sporazumi obavezuju buduće ugovarače da u svoje konkretne ugovore sa elementom inostranosti unesu i klauzulu o valorizaciji novčanih dugova.²⁴

²³) Dr. S. Cigoj: Obligacijska razmjera, str. 372.

²⁴) Dr. S. Cigoj navodi primer sporazuma između Poljske i Indije iz 1963. godine (v. dr S. Cigoj: Obligacija, str. 84.).

Z A T E Z N A · I U G O V O R N A K A M A T A

U određenim situacijama dužnik duguje pored novčane obaveze i iznos kamate. To će biti slučaj kada obaveza nije izvršena na vreme pa je dužnik pao u docnju (zatezna kamata) ili kada se ugovorne stranke dogovorile da će dužnik dugovati kamatu (ugovorna kamata). Karakteristično za kamate jeste da su one akcesorne prirode u pogledu svoga nastanka, tj. da je njihovo rađanje vezano za glavni dug. Međutim, posle konstituisanja imaju samostalnu egzistenciju, a to znači da dospele kamate ne prestaju ako se ugasi glavni dug. Jedino na planu zastarevanja održana je veza sa glavnim dugom — kamate mogu samostalno da zastare, ali ako zastari glavni dug automatski zastarevaju i kamate. Propisi o kamatama su imperativnog karaktera.

Zatezne kamate predstavljaju sankciju za neblagovremeno ispunjenje dužnikove obaveze. Ona ipso facto deluje čim dužnik zapadne u docnju, a određuje se prema kamatnoj stopi koja se u mestu ispunjenja plaća na štedne uloge po viđenju. Poverilac ima pravo na zateznu kamatu nezavisno od toga da li je zbog dužnikovog zakašnjenja pretrpeo neku štetu ili nije. Međutim ako je pretrpeo štetu i ona je veća od iznosa zatezne kamate poverilac ima pravo da traži razliku između štete i kamate. U tom slučaju poverilac mora da dokaže postojanje štete (za dobijanje kamate dovoljno je da dokaže samo dužnikovu docnju).

Ugovorna kamata predstavlja cenu upotrebe novca ili drugih zamjenjivih stvari. Konstituiše se voljom ugovornih strana. Međutim, zakonom je određen maksimalni iznos kamatne stope i on je ravan, kao i kod zatezne kamate, visini kamatne stope koja se u mestu ispunjenja plaća na štedne uloge po viđenju. Ovo pravilo ne važi za ugovornu kamatu u privredi gde njenu gornju granicu određuje Savezno izvršno veće. Ako stranke ugovore plaćanje kamate, a ne odrede kamatnu stopu, važi pravilo da kamatna stopa u poslovima između fizičkih lica iznosi šest odsto, a u privredi osam odsto. Ukoliko stranke ugovore veću kamatnu stopu od dozvoljene ona će se spustiti na nivo dozvoljene kamatne stope.

Stranke određuju vreme dospevanja kamate, a ako to ne učine primenjuje se dispozitivno pravilo po kome kamata dospeva po isteku jedne godine od dana zaključenja ugovora.

Naše pozitivno pravo zabranjuje naplaćivanje kamate na dospele i neisplaćenu kamatu (anatocizam) i na taj način štiti interese dužnika. Pravilo se odnosi kako na ugovornu tako i na zateznu kamatu. Eventualna ugovorna odredba o plaćanju kamate na kamatu pogođena je sankcijom nistavosti. Dakle, nije dozvoljeno da se stranke unapred dogovore o plaćanju kamate na kamatu. Međutim ne postoji pravna smetnja da se stranke naknadnim ugovorom po dospeću kamate dospelu kamatu pripoje glavnici i da od tog trenutka počne da teče nova kamata na uvećani iznos glavnice.

Pored ograničenja u pogledu kamatne stope zakon je predvideo i maksimalni iznos kamate. Naime, kada kamata dostigne iznos glavnog duga (glavnice) ona prestaje teći. Dužnik se tada oslobađa obaveze kada isplati glavnice i iznos kamate u visini glavnice (suštinski dve

glavnice). Ukoliko dužnik plati manji iznos on se razdužuje za troškove i kamatu, a isplata glavnice je na kraju. U tom slučaju kamata ponovo počinje da teče sve dok ne dostigne vrednost glavnice.

VREME I MESTO ISPUNJENJA

Vreme ispunjenja novčanih obligacija u tesnoj je vezi sa načinom isplate. Najčešće se isplata vrši preko banke, pošte ili čekovne knjižice. Ako se plaćanje vrši preko banke kod koje se vodi račun poverioca dužnik se smatra razduženim kada poveriočevoj banci stigne novčana doznaka za poverioca ili virmanski nalog dužnikove banke da se odobre sredstva poveriocu. Dakle, vreme ispunjenja jeste vreme prispeća u poveriočevu banku dužnikove novčane doznake ili virmanskog naloga (član 318. st. 1. ZOO). Navedeno rešenje je dispozitivnog karaktera, jer ugovorne stranke imaju zakonsko ovlašćenje da pitanje vremena ispunjenja obaveze preko banke regulišu i na drugi način.

Ako se plaćanje vrši preko pošte ugovorne stranke mogu odrediti da se kao vreme ispunjenja smatra momenat uplate novca na pošti. U nedostatku sporazuma o tome između stranaka vremenom ispunjenja smatra se trenutak kada je poverilac primio novčanu doznaku (član 318. st. 2. ZOO).

Ako se plaćanje vrši preko uplatnice — na osnovu posebnog propisa ili ugovora — vremenom ispunjenja smatra se trenutak kada dužnik uplati dužni iznos čekovnom uputnicom u korist računa poverioca (član 318. st. 3. ZOO).

Pravilo je da se obaveze izvršavaju u predviđenom roku. Samo ako je rok ugovoren u isključivom interesu dužnika on može izvršiti obavezu pre roka. Međutim, ovo opšte pravilo trpi izuzetak kada se radi o novčanim obligacijama. Zbog specifične prirode novca zakonom je dozvoljeno da dužnik može izvršiti svoju obavezu i pre roka (član 389. st. 1. ZOO). Poverilac takvo izvršenje mora da primi. Čak se predviđa da je ništava klauzula u ugovoru kojom se dužnik odriče od svog prava da obavezu ispuni pre roka.

Kada dužnik vrati novčani dug pre roka otvara se problem kamate. Naš zakon u tom pogledu štiti poverioca, jer predviđa da dužnik može od iznosa duga odbiti kamate od prevremene isplate do roka dospelosti samo ako je to predviđeno ugovorom ili proizilazi iz običaja (član 398. st. 3. ZOO). Novac vraćen pre roka i sa kamatom do dospelosti obaveze poverilac može ponovo da plasira i da na taj način ubere dve kamate. Zato smatramo da bi bilo bolje rešenje da je zakon dopustio da se u svim slučajevima isplate pre roka od iznosa duga odbije iznos kamate za vreme od dana isplate do dospelosti obaveze. Doduše, zakon se i sam kreće u tom pravcu kada posebno dopušta odbijanje kamate kod prodaje sa obročnim otplatama cene, ugovora o zakupu, ugovora o zajmu i ugovora o kreditu.

Pod mestom ispunjenja dužnikove obaveze smatra se ono mesto koje je određeno pravnim poslom ili zakonom (član 319. st. 1. Zakona o obligacionim odnosima). Ukoliko na taj način nije određeno mesto ispunjenja primenjuje se dispozitivno pravilo po kome se novčane oba-

veze ispunjavaju u mestu u kome poverilac ima sedište odnosno prebivalište, a u nedostatku prebivališta boravište. Ako se plaćanje vrši virmanom mesto ispunjenja nije sedište poverioca, već sedište banke kod koje poverilac drži svoja sredstva (član 320. st. 1. i 2. Zakona o obligacionim odnosima). Ukoliko poverilac promeni svoje sedište, odnosno prebivalište u vreme kada je obaveza dospela i usled toga dođe do povećanja troškova ispunjenja biće dužan da te troškove nadoknadi svoje sagoravaču.

LA REALISATION DES OBLIGATIONS MONÉTAIRES

R é s u m é

Dans cet article l'auteur a exposé d'abord la notion et les caractéristiques de l'obligation monétaire. Ensuite il a traité la question des sources des obligations monétaires en signalant que les sources peuvent être aussi dans plusieurs autres branches du droit. En ce qui concerne le droit des obligations l'auteur souligne en particulier l'institution de la compensation du dommage, tant matériel qu'immatériel, en tant que source potentielle des obligations monétaires qui acquiert de plus en plus de l'importance. Le principe du nominalisme monétaire est examiné, avec une attention particulière et sa nature juridique est analysée. A la différence de beaucoup d'autres auteurs qui se sont déclarés en faveur du caractère impératif ou dispositif de la norme relative au nominalisme monétaire de l'article 394 de la Loi relative aux rapports d'obligation, l'auteur de cet article conclut que seule la thèse mixte, c'est-à-dire que dans la sphère de la validité de la Loi relative aux relations d'obligation la norme est impérative, mais que cette sphère est limitée par les lois spéciales (par la Loi relative au système monétaire et la Loi relative à la gestion des affaires de devise et les rapports de crédit avec l'étranger), dans laquelle la norme apparaît sous forme de règle dispositive. A cette fin on part de l'analyse des rapports de la loi générale et des lois spéciales. Ensuite sont exposées les règles relatives à la limitation du nominalisme monétaire, c'est-à-dire le principe du valorisme dans le droit yougoslave est analysé. Les différentes formes de la valorisation sont mises en relief (la valorisation de droit public, la valorisation en vertu du contrat, la valorisation en vertu de la loi, la valorisation en vertu de la décision judiciaire et la valorisation en vertu de la convention internationale). A la fin l'auteur donne un compte rendu de l'intérêt moratoire et de l'intérêt contractuel ainsi que sur le temps et le lieu de l'exécution des obligations monétaires.

